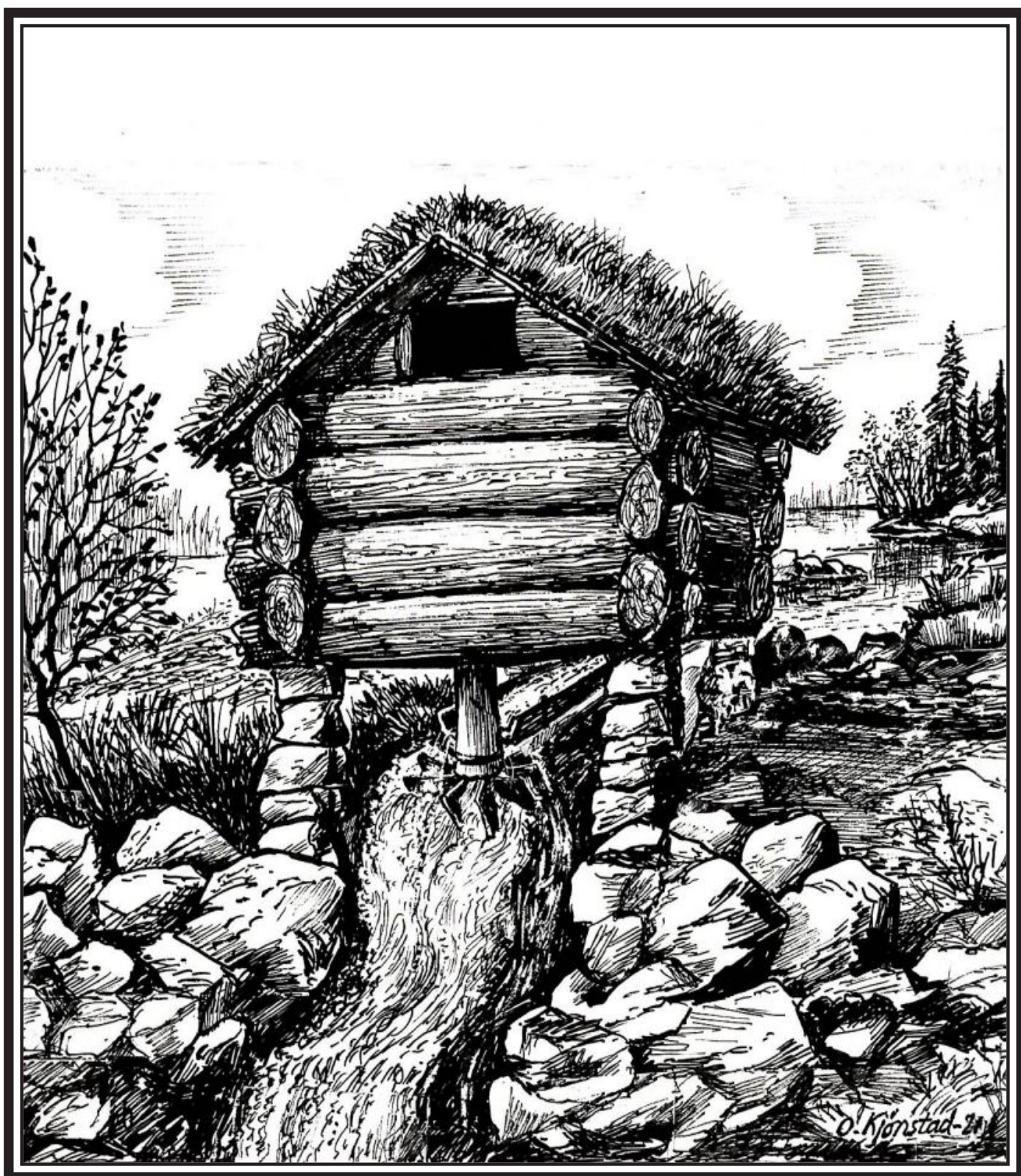

Historiske Glimt

Lokalhistorisk tidsskrift utgitt av Ullensaker Historielag

Lokalhistorisk tidsskrift utgitt av Ullensaker historielag

Redaksjon:

Sverre Støverud, red. 63 97 66 60
sverstoe@online.no 917 84 635

Tegningen på forsiden er laget
av Ole Kjørstad

ISSN 1890-6427

ULLENSAKER HISTORIELAG

Styret

Jon Tore Beitnes, leder
Knut Harald Nafstad
Mads Ljøgdø
Anne Lene Walan Gjerstad
Trygve Hansen
Gro Holt
Jan Vidar Hofseth

Vara:

Kristian Stanger
Sverre Støverud

Redaksjonskomité

Sverre Støverud, red.
Birger Dalen
Ole G. Hertenberg
Ingvald Hansen
Håkon Mangerud
Gro Holt

Bli medlem i Historielaget!

Ullensaker Historielag
Postboks 375
2051 JESSHEIM

ullensakerhistorie@gmail.com

Medlemskontakt:

Gro Irene Holt,
telefon: 928 17 959

INNHOOLD

Leder	2
Svartedauen	4
To hær-flyvere drept.....	6
Møllesaken mellom Bøhn og Ingier.....	7
Minner fra Algarheim - Skolestyrer Holte	14
Ullsokning i tysk fangenskap	16
Høstprogram	19
Håndverksfag, gull - og sølvsmed.....	20
Et lokalt forretningseventyr.....	22
Borgenraset i julen 1953	26
Skjebnen til avlsbesetningen på Randby	27
Tinga Talar	28

Ansvar for Historiske Glimt i 10 år

AV SVERRE STØVERUD

Jeg har hatt ansvaret for innholdet i Historiske Glimt i 10 år. Det vil si de siste 20 numrene. Det er også jeg som har skrevet de fleste lederne i bladet i disse årene. Innholdet i lederne har dreid seg om det som er de sentrale verdiene for Historielaget; å ta vare på de lokale materielle og immaterielle verdiene. Bakgrunnen for dette er at det er viktig for vår generasjon og kommende generasjoner å vite hva vi er og hvor vi kommer fra. I lederne har dette mest dreid seg om den materielle arven – alt fra kvartærgeologi til gamle hus. Men de immaterielle verdiene og «skikk og bruk» er

ofte knyttet til konkrete ting som bl.a. hus, steder og næringsvirksomhet.

Hvor vidt vi har lyktes, er det sikkert mange meninger om, og sett fra mitt ståsted har sakene vi har stridd for forskjellig status i dag; noe har lyktes, for noen saker må vi fortsatt føre

«opp-holdene strid» og andre saker må vi innse at er tapt. Jeg skal være forsiktig med å blande meg opp i hva en bør kjempe for i åra som kommer, men jeg tar likevel sjansen på å nevne to-tre saker som jeg mener er viktige: Å etablere park på Charles King-eiendommen, å etablere stein-samling ved Norbytjernet, og å etablere et sentralt informasjonssenter med ansvar for å informere om alle severdighetene i Ullensaker og hvordan en kan finne fram til disse stedene.

Med dette takker jeg for muligheten jeg har fått til å arbeide med Historiske Glimt – det har jeg hatt mye glede av!

Veien videre

AV GRO IRENE HOLT

Jeg har sagt meg villig til å overta redaksjonsansvaret for Historiske Glimt etter Sverre Støverud og skriver derfor kort om hva som nå er endret.

Som dere lesere har sett, har vi gått over til nytt format med litt andre skrifttyper. Flere har kommentert at skriftstørrelsen vi hadde i A5-formatet har vært vanskelig å lese. Dermed håper vi at ny løsning bedrer dette. Samtidig gir A4 formatet andre løsninger for bildematerialet i bladet.

Vi har dannet en prosjektgruppe bestående av historielagets sekretær Anne Lene Walan Gjerstad, Ole Guttorm Hertenberg og redaktør. Denne komiteen har sammen med nytt trykkeri, utarbeidet den nye layouten og designet. Samtidig har vi forsøkt å videreføre mye fra tidligere utgaver for å beholde gjenkjenneligheten. Vi håper dere blir fornøyde.

Denne utgaven har kamp om fallrettigheter som hovedtema og det er Marius Holm Enerud som har ført det hele i pennen. Vi har

valgt å presentere hele historien i denne utgaven selv om den inneholder mye historisk stoff og mange detaljer. Dette var en omfattende sak som pågikk over tid og som sikkert lett kan ses i lys av rettigheter i andre saker i dagens Ullensaker. Kartene som er håndtegnet, kan virke litt upresise rent geografisk, men er likevel viktig historisk materiale. Forsiden på bladet viser hovedsaken og er som så ofte, tegnet av Ole Kjønsstad.

God lesning.

Svartedauen

AV SVERRE STØVERUD

Pandemien som herjet i Norge fra 1350 til 1550 og følgene av den bl.a. i Ullensaker

Årsaken til sjukdommen som til vanlig har navnet svartedauen, er en bakterie som kalles *Yersinia Pestis*. Den har eksistert i store deler av verden i uminnelige tider og vært årsak til utallige dødsfall. Så lenge menneskene ikke var i stand til å forflytte seg sjøl, sine produkter og smittestoffer over store avstander var utbruddene også av denne sjukdommen lokale. Men jo flinkere folk ble til å forflytte seg og sine produkter, dess større ble muligheten for utbrudd over større områder. Så lenge en ikke kjente smittestoffet og hvordan det blir overført til mennesker, var det liten eller ingen mulighet til å begrense eller stoppe utbredelsen når den hadde brutt ut. *Yersinia Pestis* ble først beskrevet og klassifisert i Kina i 1894. I tillegg til gnagere (særlig rotter) er denne bakterien sjukdomsframkallende hos mennesker, katter og i mindre grad hos hunder. Smitten overføres fra rotter til mennesker og dyr via rottelopper. Loppene foretrekker å suge blod fra rotter, men når pestbakterien har tatt livet av rottene, suger loppene blod fra mennesker og dyr. Da følger pestbakterien med og sprer seg raskt via blodbanene hos den

nye verten. Slik er den vanlige smitteveien; fra infiserte rotter via lopper til mennesker og dyr

Svartedauens herjinger i Norge og ellers i verden har vært årsak til ufattelige katastrofer.

I Norge er utbruddet på midten av trettenhundretallet det som er mest kjent. Historikerne mener at dette pestut-bruddet har vært mer ødeleggende enn alle krig, andre sjukdommer og store ulykker som har rammet landet. De fleste kjente utbruddene som har rammet Europa og Norge, har kommet fra områdene rundt Det kaspiske hav. Men det er verdt å merke seg: Uten rotter ingen pest!

Symptomer.

Bitt fra infiserte lopper medfører at det kommer pestbakterier inn i lymfesystemet, og med lymfen transporteres bakteriene til nærmeste lymfekjertel som raskt blir fylt med pestbakterier. Kjertlene i lysken, ved underkjeven og bak øret er mest utsatt. Kjertlene svulmer opp og kan bli store som plommer eller mandariner – noe som fører til store smerter. Hvis loppa spyr ut tilstrekkelig mengde bakterier i bittsåret, kan bakteriene komme rett over i blodbanene. Om det skjer, svikter immunforsvaret og kroppens vitale organer kollapser. Dette kan ofte skje i løpet av noen timer – så raskt at kroppen ikke får tid til å utvikle symptomer på sjukdom; som byller og mørke flekker på

huden. Om pasienten får oppsvulmede lymfekjertler, kan likevel pestbakteriene spre seg til blodbanene. I slike tilfeller kan det føre til at blodet størkner i blodårene som da blir sprengt, og det kommer blødninger under huden. Dette er de mørke merke- ne som ble kalt «Guds tegn», og som varslet en rask og smertefull død, og det kan være årsaken til navnet svartedauen.

Byllepest er en variant av pesten som først rammer lymfesystemet og skaper byller. Ca. 80 % av de som får byllepest dør ofte etter noen timer, men det kunne også gå 4-5 dager.

Lungepest. En del tilfeller av byllepest førte til lungepest. Pasienter med lungepest hoster opp blod som inneholder store mengder bakterier som kan overføre smitte. De som blir smittet gjennom luftveiene dør før de utvikler smittefarlig hoste. Men pestbakteriene er store og lite overførbare gjennom innånding. Det er ikke kjent at noen har overlevd lungepest.

I middelalderen ble sjukdommen kalt «den store mannedauen». Svartedauen ble seinere det vanlig navnet. Det er forklart med at personer som fikk sjukdommen, ofte fikk svarte byller på kroppen. Men en er ikke sikker på at det er en riktig forklaring. På den tida brukte lærde personer latin og

Øde og opprettholdte garde/bruk
1514/1528

Bruk/Garder i drift
1514/1528

kalte pesten «mors atra» og ikke «den store mannedauen». Atra kan bety både fryktelig og svart – så de kan ha ment den «fryktelige døden». Svartedauen er imidlertid det mest kjente og brukte navnet på pesten her i landet, så i denne artikkelen blir dette navnet brukt hvis en ikke bare kaller den pesten.

Da jeg leste historie på midten av 1950-tallet, lærte vi at pesten kom til Bergen med et skip fra England i 1349, og derfra spredde seg over heile landet, og at pesten varte i ca. 50 år. Men på 1990-tallet utga historikeren Ole Jørgen Benedictow ei bok om pestutbruddene i Norden. Den er basert på moderne medisinsk forskning i flere land, og hans konklusjoner gir et mye

breiere bilde av pestutbruddene bl.a. i Norge. Han drar ikke i tvil at et handelsfartøy fra England hadde med seg pestbefengte rotter til Bergen i 1349. Men han tror ikke at denne pestsmitten spredte seg derfra til resten av Norge. Han hevder bestemt at smitten også kom med handelsfartøy fra England og/eller Danmark til Oslo høsten 1348 og spredde seg derfra våren-49 utover Østlandet. Like viktig er det at hans forskning også viser at det deretter var mange pestutbrudd i Norge i 300 år – fra ca.1350 til ca. 1650.

I det gamle bondesamfunnet var det en selvfølge at naboer og grendelag hjalp hverandre ved ulykker og sykdom. Dessverre ble denne gode skikken, å hjel-

pe hverandre i nødssituasjoner, et middel til å spre pesten. Når noen i nærmiljøet ble sjuke, var det nærmest en plikt for naboene å komme og gi hjelp – på den måten var det nærmest fritt fram for loppene å infisere hjelperne som fikk med seg pestbefengte lopper heim. Og alle begravelser der folk møtte fram, var også begivenheter som førte til spredning av smittefarlige lopper, og det fantes rotter på de fleste gardene som kunne vedlikeholde smitten. Klær og ander eiendeler etter den avdøde som ble gitt bort eller solgt, spredte også smitte. Da pesten kom til Norge i midten av det 14. århundret, var det kirken som eide det meste av jorda i Norge, og de som dreiv gardene var leilendinger. Det var sikkert mange av dem og gards-

arbeiderne som hadde dårlige kår, noe som sikkert varierte med gode og dårlige høstinger og brukernes dyktighet og omsorg for sine ansatte. Men med pesten og alle dødsfallene ble nedgangen i folketallet katastrofalt for jordbruket. Alt på 1300-tallet var det mange gardar i Ullensaker som ble fraflyttet. (Se plansjer på side 5) Det var de minste gardene og de med dårligst jord som ble fraflyttet først. Men pesten gjorde ikke forskjell på «fattig og rik». Etter hvert var det nedgan-

gen i folketallet som styrte det meste, og på flere av de større gardene med god jord ble drifta sterkt redusert, og i noen tilfeller fraflyttet. Der det var flere bruk, på det vi nå ville kalle samme bruksnummer, ble antall bruk redusert.

Kalmarunionen ble dannet i 1397. Det var sikkert mange grunner til at det ble mulig, men historikerne mener at svartedauens herjinger i de foregående årene og nedgangstidene som

fulgte av den, var en vesentlig årsak til at i hvert fall Norge så seg nødt til å gå inn i unionen. Og det gjorde ikke situasjonen bedre at pesten hadde mange utbrudd her i landet helt til ca. 1550

To hær-flyvere drept i Ullensaker

AV SVERRE STØVERUD

Slik var overskriften over ei heil side i Dagbladet 20. august i 1935. John Lauten har et eksemplar av Dagbladet fra den datoen og har latt Historiske Glimt få en kopi av den sida i avisa der det stod om flyulykka. Slik var overskrifta over flere artikler om hendelsen lenger ned på sida. Vi siterer den sentrale artikkelen:

«Flyverne forsøkte å nødlande på Nafstadjordet da ulykken fant sted – Den ene vingen blev revet helt av!

Etter hvad vi får opplyst i eftermiddag passerte maskinen Jessheim da klokken var noen minutter over 10 formiddag. Flyet var da oppe i ganske stor høyde. Men man hadde inntrykk av at motoren gikk svært langsomt. Noen minutter senere gjorde flyverne forsøk på å komme ned på Nafstadjordet i Ullensaker. Øyenvitner forteller at de hadde inntrykk av at man forsøkte å nødlande, maskinen tok bakken flere ganger, men blev presset opp igjen. Det var under et slikt forsøk på å få flyet opp i luften, at den ene vingen grep fatt i telefonkabelen som lå bare 4-5 m over bakken. Den ene vingen blev revet helt av, maskinen svingte rundt og styrtet ned mens flammene øyeblikkelig

slo opp. Det begynte også å brenne i skogen som står helt innpå Nafstadjordet, men folk som kom til, fikk straks slukket.

Jordet var helt umulig å benytte som landingsplass. Foruten flere skigarder står der også en rekke hesjestauer med ståltråd mellom. Dette har formodentlig også vært årsaken til at flyverne har søkt å komme opp igjen. Hvis maskinen hadde landet er det høyst sannsynlig at den hadde slått kollbøtte i skigarden, og at de to ombordværende var blitt drept.

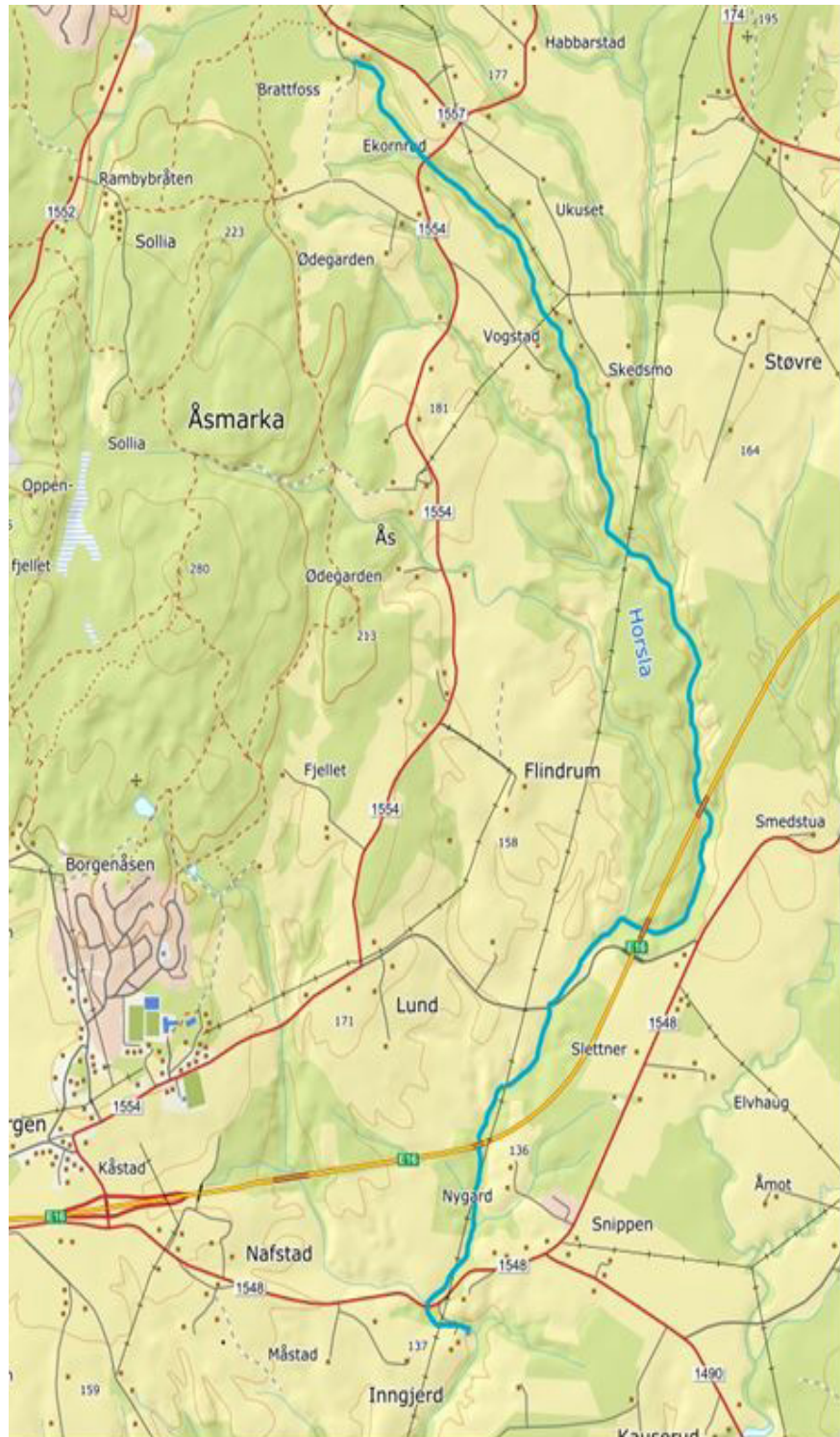
Telefonkabelen blev brutt og det tok derfor noen tid før man fikk varslet flyvesenet på Kjeller.»

Møllesaken mellom lensmann Bøhn og oberstløytnant Ingier

AV MARIUS HOLM ENERUD

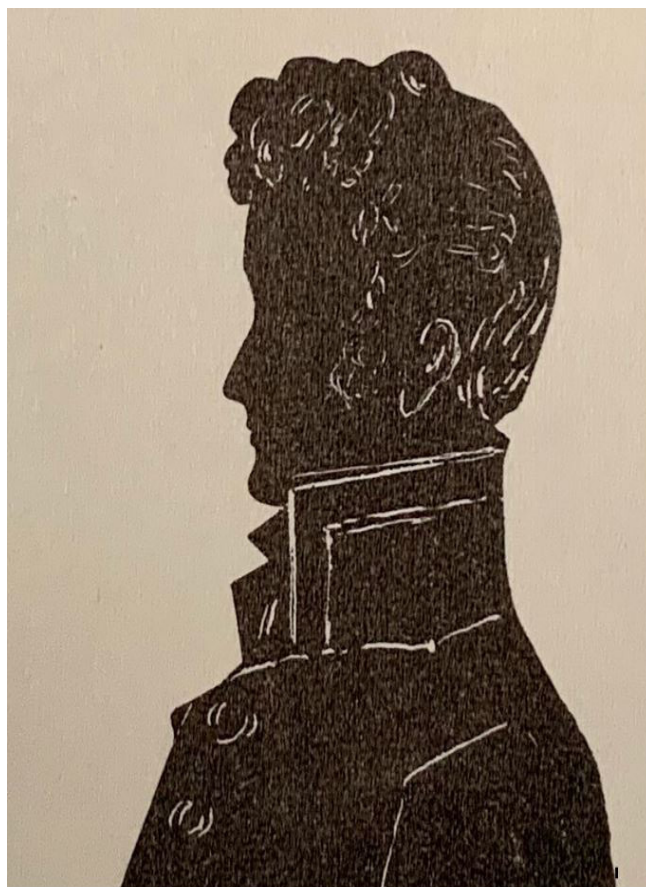
Det har vært drevet kvernbruk i bekker og elver i Norge så langt tilbake som til middelalderen. Ullensaker var ikke noe unntak. Her var det både mindre gårdskverner som malte korn for nabogårdene og møller med flere fulltids ansatte som malte korn for bønder i større, geografiske områder. En av bekkene der det var flere gårdskverner, er bekken som starter ved Gystad og renner videre ut i Horsla. Bekken har flere navn etter hvert som den renner sørover: Ved Gystad blir den kalt Pinnebekken, deretter Brattfossbekken og Ekornerudbekken.

En spesiell konflikt oppsto på 1840-tallet mellom to av datidens mektige menn: lensmann i Ullensaker Hans Bøhn og oberstløytnant Knud Ingier. Lensmann Hans Bøhn (1792 - 1855) var lensmann i Ullensaker i perioden 1836 til sin død i 1855. Han ble valgt inn som representant i det første kommunestyret i 1837, og hadde dessuten mange kommunale verv i bygda. Bøhn bodde på gården Søndre Algarheim. Proprietær Peter Schou (1795 - 1858) var født i Christiania, men kjøpte skrivergården Hovin i 1835 og bodde der i ca. 11 år. Som Bøhn ble også Schou valgt inn i det første kommunestyret, og som medlem av

KNUD INGIER 1794 - 1871
Ullensakers første Ordfører

HANS BØHN 1792 - 1855
Lensmann i Ullensaker

formannskapet. Da han senere forlot skrivergården flyttet han til Skoger ved Drammen.

Oberstløytnant Knud Ingier (1794 - 1871) bodde og eide garden Ingjer ble valgt til det første kommunestyret og ble den første ordføreren i Ullensaker i 1838. Han hadde en lang militær karriere og nøt stor respekt som offiser, også fra selveste kong Karl Johan. Kongen hadde visstnok flere ganger overnattet på Ingier på sine reiser mellom Stockholm og Kristiania.

Lensmann Bøhn og proprietær Schou hadde i 1841 Sammen kjøpt $\frac{1}{4}$ av gården Ås. De hadde sett potensialet i mølledriften som foregikk på Ås, langs Pinnebekken ved Brattfoss og i Ekornruddalen. Det hadde vært kverndrift på disse plassene i lange tider, men nå ønsket de å utvide driften med å investere i nytt, bedre maskineri og utstyr.

I kverner og møller var det vanlig at man lagde stør-

re eller mindre demninger for å demme opp vannet over en periode for å utnytte vannet bedre i perioder med lite vann i bekken. Disse demningene bestod som regel av stokker som ble lagt på tvers ned i bekkeløpet. Når demningen var full og vannet nådde kanten, åpnet mølleren en luke i demningen og slapp vannet videre. Dermed ble det nok vann (kraft) til drive kvernsteinene rundt og man «mistet» ikke vann som uansett ikke ville kunne drive kvernsteinene. Under denne rettsaken ble det laget et kart, som dokumenterer flere spor etter eldre kverner og møller videre nedover Horsla. Det viser rester etter et eldre kvernhus ved gården Vogstad. Dessuten eksisterte det spor av et gammelt kvernhus i «Kværnhusbekken» rett nedenfor plassen Stueløkken under Flindrum.

Ingier mølle

Ved startpunktet for rettsaken hadde oberstløytnant Ingier i flere år eid et Mølle- og Sagbruk like ved hovedbølet på Ingier, ca. 5 km lenger ned

i bekken fra Brattfoss. Dette anlegget var av en større skala og naturlig nok mer innbringende. På tiden for rettsaken var det to møller der og det var tre kverner i hvert av disse. Disse kvernene malte korn hele året igjennom, bortsett fra den kaldeste tida om vinteren, Møllebruket stanset ved juletider og kom først i gang igjen i mars. Videre kunne det i de varmeste sommermånedene ofte bare være én kvern i drift i hvert kvernhus pga. mindre vann i bekken. Da måtte det i tillegg demmes en times tid innimellom for å få de 2 kvernene til å gå.

Ekornrud mølle

Det gamle møllebruket i Ekornruddalen lå nederst i dalen der Åsvegen (fylkesvei 1554) krysser Pinnebekken. I dag er det ingen spor etter mølledriften. Ifølge lokale vitner under rettsaken skal det ha eksistert en mølledam i Ekornruddalen før år 1807. Denne dammen lå nedenfor broen og den var i stand til å demme vannet såpass mye at det ble stående oppunder broen. I 1807 ble denne dammen flyttet ovenfor broen og høyere opp i terrenget. Denne dammen ble holdt vedlike i 20 år. Deretter forfalt den og det endte med at det ikke kunne males korn der på noen år. Så kjøpte altså Schou og Bøhn Ekornruddalen og bygde nye innretninger til kvernbruket. Dermed kom den i drift igjen. På denne tiden var det i drift to møllene som stod etter hverandre nedover bekken.

Brattfoss mølle

Ved Brattfoss skal det – ifølge vitner i rettsaken – allerede i årene 1808 og 1809 ha eksistert en dam (samt rester av en enda eldre dam). Denne dammen var mangelfull og besto av kun et par stokker som ikke demmet opp vannet, men kun ledet vannet til rennen. Sommeren 1826 gjorde den daværende brukeren av Brattfoss Mølle, Hans Jensen, en muntlig kontrakt med eierne på Ås, som Brattfoss tilhørte. Denne kontrakten gav ham rett til å demme der. Etter at Hans Jensen hadde inngått kontrakten, oppførte han samme år en ny dam som skal ha bestått av 2 stokker. I stokkene var det hugget ut et firkantet åning som ble holdt lukket med et Brett når det skulle demmes. Noen år senere flyttet han dammen høyere opp, omtrent på det stedet der hoveddammen til Schou og Bøhn senere ble anlagt. Han bygde

den høyere og bredere til tross for at den ikke var tilstrekkelig tett og vann ofte seg ut. Ved siden av dammen som ble flyttet, anla Hans Jensen dessuten en såkalt «hjelpedam» høyere opp.

I 1830 ble det inngått en skriftlig kontrakt mellom Hans Jensen og oppsitterne. Denne kontrakten forpliktet brukeren til å betale en avgift til de øvrige eierne under Ås for retten til å demme i Brattfoss. En liten kuriositet er at Hans Jensens far, Christopher Jensen, jobbet som møller på Ingier. Hans Jensens dam var i bruk helt til året 1841, da Schou og Bøhn tok over driften. Her, som i Ekornruddalen, var det da 2 kvernhus som lå etter hverandre nede i bekken.

Konflikten begynner.

Høsten 1841 hadde de nye eierne Schou og Bøhn anlagt nye demning i bekken ved Brattfoss, der hoveddemningen var både større og mer robust enn de som tidligere hadde vært der. Det var snakk om en demning som lå rett ovenfor kvernhusene. I tillegg hadde de oppført tre mindre demninger: en demning et stykke nedenfor hoveddammen og to ved møllen på Ekornrud. Etter hvert som denne nye hoveddemningen begynte å bli bedre til å holde tilbake vannet, så ga Ingier uttrykk for sin misnøye.

Klage til forlikskommissjonen. Den 22. april 1842 skrev oberstløytnant Ingier en klage til forlikskommissjonen:

Her Lensmand Bøhn og Proprietair Schou have ved deres eiende Qværnbrug ved Bratfos og Ekornerud i afvigte Aar opført flere Dæmninger i den Bek, der løber om disse Brug saaledes at Vandet, der tilforen har havet frit og uhindret Løb, nu i flere Dage kan aldeles opdemmes. Da det nedenfor bemeldte Brug værende og paa Gaarden Ingier beliggende Qværnebrug til deels drives med det samme Vand, vil Opdæmning af Vandet bevirke Standsning i dettes Drift, hvilket allerede ved flere Leiligheder har vist sig at være Tilfeldet. Da jeg som Eier af Gaarden Ingiers Qværnbrug herved er tilføiet og fremdeles vil blive utsat for at lide betydelig Skade, vil jeg herved begjære Dhrr Lensmann Bøhn og Proprietair Schou indkaldte til førstholdende Forligelsescommission for der og da i ovennævnte Anledning med dem at prove mindelig Overeenskomst.

Åstedsundersøelse

Bøhn og Schou var uenig i Ingiers påstand og partene kom ikke til noe enighet i forlikskommisjonen. Oberstløytnant Ingier valgte deretter å ta saken videre. I juli 1842 ble en åstedsundersøkelse gjort på Brattfoss. Dette ble starten på en sak som skulle gå 10 år i rettssystemet. Før saken tok til i Underretten frafalt Ingier søksmålet mot de 3 mindre demningene som var opprettet på Brattfoss og Ekornrud fordi

«han endnu ikke havde havt Anledning til at erfare, om de hindrede Tilløbet af Vandet til hans Brug».

Heretter var det selve hoveddammen som denne konflikten dreide seg om. En av hovedvitnene i rettsaken var Korporal Andreas Halvorsen, forpakter av møllebruket på Ingier, der han også bodde. Korporal Halvorsen forklarte at når oppdemningen av vannet på Brattfoss foregikk, hadde dette ført til at flere faste kunder hadde reist til andre møller fordi de ikke lenger kunne være sikre på når deres korn var ferdig malt. Oberstløytnant Ingier krevde at hoveddammen skulle rives, alternativt at det skulle lages en såpass stor åpning i demningen at vannet kunne renne igjennom uhindret og at demningen skulle være fri for alle typer av innretninger som ville kunne stanse eller oppholde vannet på noen som helst måte. Dessuten forlangte han at Bøhn og Schou skulle betale erstatning for den skade som demningen allerede hadde forårsaket og ville forårsake i fremtiden så lenge denne oppdemningen fortsatte. Til slutt krevde han at disse også betalte sakens omkostninger. Bøhn og Schou krevde derimot full frifinnelse.

Underretten.

Da Underretten startet behandling av saken mente de innstevnte, Schou og Bøhn at hoveddemningen i Brattfoss skulle kunne nedjusteres til en demningskapasitet tilsvarende 3 stokkers høyde i Brattfoss og 5-6 stokkers høyde i Ekornrud. De mente nemlig at denne vannmengden svarte til et nivå fra før hoveddemningen ble oppført og som de også mente gikk under demningsretten som de hadde. Dette

forslaget ble avvist av Ingier. I august 1843 møtte de andre eierne og oppsitterne fra gården Ås for å gi opplysninger om tidligere og nåværende forhold ved deres bruk som var relevant for saken. Eierne krevde først en avvisning av saken p.g.a. at de ikke hadde blitt varslet om rettsaken som nå pågikk. Motivasjonen for dette kravet kan nok ha vært at de hadde en interesse i saken, all den tid de mottok årlig avgift fra Schou og Bøhn for mølledriften. Dette kravet om en avvisning av saken ble forkastet av retten.

Etter en omfattende vitneførsel forlangte de innstevnte Schou og Bøhn å få rettens mening («skjønn») om hvorvidt det var til skade for Ingiers bruk at det ble demmet i Brattfoss da de mente det var blitt bevist at ikke noe av vannet som ble sluppet fra Brattfoss gikk til spille for Ingiers bruk. De spurte retten videre om det ikke tvert imot varen fordel for møllegjestene på Ingier at det der kunne males mye lengere om gangen når det var blitt demmet ved Brattfoss og demningen ble åpnet, enn når det ellers måtte demmes og slippes vann i timevis på Ingier. Ingier la inn protest mot disse spørsmålene, men det ble likevel bestemt at spørsmålene skulle stilles til retten, som kom med svar på dette ved neste rettsmøtet: Siden ikke noe av vannet gikk til spille for Ingiers bruk, kunne ikke demningen ved Brattfoss være til skade. Unntaket var på vinteren, når det var frost: da ville ikke vannet nå frem til Ingiers Bruk og da vill oppdemningen være til skade. Det faktum at vannet i bekken p.g.a oppdemningen ved Brattfoss holdes unna bruket på Ingier i en mye større grad, anså de heller ikke som en skade for Ingier, så lenge Ingiers bruk kunne male mye lengere om gangen når vannet ble sluppet ved Brattfoss enn før demningen ble opprettet og tatt i bruk.

Underretten avsa dom i saken den 18 desember 1843:

Settedommer Heiberg avsa sin dom som gikk ut på at de innstevnte Bøhn og Schou skulle rive den oppførte dammen ved Brattfoss eller forandre den slik at vannet kunne renne igjennom fritt og uhindret. I tillegg måtte de innstevnte betale for den skade som Ingier hadde lidt av oppdemningen ved Brattfoss. Derimot ble denne dommen satt til side av meddomsmennene som mente at oppdemmin-

gen – slik den til da var bevist å være gjennomført - ikke kunne være til skade for Ingier siden vannet ikke blir spilt, men kom ned til Ingiers bruk. Dette gjaldt ikke om det demmes når vannet fryser, noe som meddommerne ikke fant bevist at hadde vært tilfelle. Meddommerne frifant dermed Bøhn og Schou for tiltalen og sakens omkostninger ble dermed også opphevet.

Overretten

Den 23 januar 1844 anket Ingier denne dommen til Overretten. Ingier fremholdt sin påstand fra Underretten, i tillegg til at han ønsket at de innstevnte (Schou og Bøhn) skulle betale saksomkostninger for begge retter, inkludert omkostningene ved et situasjonskart som ble laget ifm med ankesaken.

Bøhn og Schou tok til motmæle og skaffet til veie et nytt vitne som skulle være med å gi et nytt skjønn over spørsmålet rundt om demningen ved Brattfoss var til skade for Ingier bruk. Dette skjønn ble de derimot nektet å gjennomføre, da retten mente at dette spørsmålet allerede hadde blitt vurdert i Underretten. Men Schou og Bøhn ga seg ikke: I stedet stevnet de i sommeren 1845 en Overskjønsforretning.

Første overskjønsforretning

I denne overskjønsforretningen kom samtlige skjønnsmenn frem til at Ingier ikke led noe skade av demningen i Brattfoss pga demningen ved Ingier møllebruk aldri ble overfylt i sommermånedene når det oppsamlede vannet ble sluppet i Brattfoss. Derimot var det enighet om at Ingier bruk ville tape en del vann under vinteren, i streng kulde: Dette vannet ville da fryse bort en stund etter at det var blitt sluppet fra Brattfoss. Videre mente de enstemmig at Ingier mistet den «frie bruk» av vannet ved demning på Brattfoss, men at fordelene som Ingier bruk fikk ved oppdemningen på Brattfoss veide opp for den innskrenkelsen som demningen medførte.

Andre overskjønsforretning

Oberstløyntant Ingier greide å få overskjønnsforretningen fra juli 1846 satt ugyldig. Dermed mistet Schou/Bøhn tungtveiende vitneutsagt som bevis i saken. De fremsatte derfor krav om en nytt over-

Resymé så langt.

I 1841 ble Lensmann Hans Bøhn og proprietær Peter Schou eiere av 2 møllebruk på Brattfoss og Ekornrud. De ønsket å forbedre driften og anla blant annet en større demning på Brattfoss for å kunne få bedre utnyttelse av vannet. Dette ble ikke tatt godt imot av Oberstløytnant Knud Ingier som eide et møllebruk ved Ingier, ca 5 km lenger ned.

Ingier mente at den nye demningen ødela for driften hans og han gikk til rettsak for å få revet demningen eller satt den tilbake til den stand den var tidligere. Saken startet sin behandling i Underretten. Her ble Bøhn og Schou frikjent for tiltalen og sakens omkostninger ble hevet.

skjønsforretning i november 1846.

Her ble de samme skjønnsmenn benyttet, bortsett fra at proprietær Hans Holt ble valgt til formann (han var syk ved første overskjønn). Ingier la inn protest og mente at man skulle ha nye skjønnsmenn all den tid dette overskjønnet måtte regnes som nytt og ikke en fortsettelse av det forrige som jo var satt ugyldig. Retten avviste protesten og nytt skjønn ble gjennomført i juli 1847.

4 av de 8 skjønnsmennene opprettholdt sin mening om at Ingier mølle ikke tok skade av demningen på Brattfoss så lenge Ingiers mølle ikke overfylles. Derimot mente formannen Holt og de 3 andre at Ingier mølle ville kunne påføres skade pga 2 andre bekker som løper ut i vassdraget nedenfor Brattfoss:

«Da Vassdraget, som driver Ingiers Brug, foruden af nogle mindre Bække, bestaar ikke alene af den saakaldte Horslebæk, som kommer fra Bratfos men tillige af tvende andre Bække, Hobberstad- og Laskerudbække, hvilke til sammen indeholde omtrent den dobbelte Vannmasse mod Horslebækken, saa bliver Følgen, at naar der demmes ved Bratfos, kan Dammen ved Ingier, der desuden ikke rummer meget, blive fyldt med Vandet af de øvrige Bække, og naar man da ikke der har Maling, medens Vandet kommer fra Bratfos, saa vil dette Vand gaa over Dammen til ingen Nytte.»

Det forelå nå altså en delt votering fra skjønnsmen-
nene.

Retten kom fram til at det lå et dilemma mellom det
at Ingier mølle ble skadelidende pga demningen og
den begrensningen i demningen som Brattfoss bruk
i så fall kunne bli pålagt:

*«(..) Naar tvende eie Fossefald i samme Vasdrag, saa
kan det vel være ønskeligere for den nedenfor
boende, at Vandet ikke dæmmes ovenfor, men det vilde
ogsaa være til Ulempe for den ovenfor boende, om han
ikke ved at dæmme kunde benytte sit Fald tilbørlig, og
Skaden af et saadant Baand paa de ovenfor
liggende Fossefalds Eiere vilde vel i Regelen være saa-
meget større, end af Ubekvemmeligheden for Eieren af
et nedenfor liggende Fald, som hine maa forudsættes
at være flere, og desuden maa lade Vandet gaa
saagodtsom unyttet bort, medens
denne overhoved vil have det i sin Magt, da Vandet dog
maa komme til ham, at standse det i større eller mindre
Mængde for sin Benyttelse.»*

Retten vurderte altså at det er urimelig at et kvern-
bruk som ligger nedenfor et annet i samme vassdrag
kan kreve stans av demning i et bruk høyere opp
pga en del av vannet vil risikere kunne gå til spille
hos ham selv.

Videre heter det:

*«Et eneste Brug nedenfor i et Vassdrag, der bestod af
mange mindre efterhaanden samlede
Vasdrag, vilde, om al Dæmning ovenfor skulde være
forbudt, saasnart derved Mulighed opstod af, at nogen
Del af Vandet kunde komme til Bruget paa en Tid, da
det maatte gaa tabt uten at nyttes, faa det i sin Magt
at gjøre samtlige ovenfor værende Vandfald næsten
ganske unyttige.»*

I ytterste konsekvens vil altså vannfallene ikke
kunne bli utnyttet pga nedenfor liggende møllebruk
kunne kreve et forbud mot demning.

En av Ingiers hovedargument mot hoveddammen
på Brattfoss var en henvisning til Loven om at ingen
har lov («berettiget til») til å bruke sin eiendom til
annen manns skade. Retten mente dog at «skade»

på Ingers mølle her må forstås alene som den
ulempe som man på en eller annen rettslig grunn
ikke er pliktig til å tåle. Derimot må den ulempe som
noen burde forutse eller ha beregnet, ikke kalles en
skade.

Møllebrukene i Horslebekken hadde i «umindelige
tider» utnyttet naturkreftene som fantes i
fossefallene og retten fant ikke at det forelå noen
særrett for Ingier til å forhindre utnyttelsen av van-
net på Brattfoss, selv om denne utnyttelsen nå var
økende.

På bakgrunn av denne vurderingen ble Schou og
Bøhn frikjent fra tiltalen.

Høyesterett

Oberstløytnant Ingier anket kjennelsen inn for
Høyesterett.

Her gjentok Ingiers advokat påstanden fra Under-
retten om at hoveddammen måtte rives eller sette
tilbake til den stand den var før. Han la vekt på at
skjønn ikke kan være avgjørende for saken all den
tid det må bero på eieren hvorvidt han føler seg
skadelidende.

De mente at det fra en mengde vitner i saken var
bevist at oppdemningen forårsaket store ulemper
for Ingier ved at vannet ved Brattfoss ikke bare ble
sluppet på ubestemte tider, men også på natten og
vannet kunne ankomme Ingier bruk så plutselig at
det rant over Ingiers dam. Dessuten at den mindre
vannmengden frøs lettere på vinteren nå enn før
demningen ble anlagt. Situasjonen ble vanskelig for
Ingier: Snart manglet man vann, snart gikk det bort
til ingen nytte. Pga topografien på stedet kunne hel-
ler ikke Ingiers demning gjøres høyere for å forhin-
dre at vann gikk til spille.

Denne situasjonen gjorde det derfor umulig å
bestemme om og når det kunne males. Dermed
avtok også besøkene til møllen mer og mer.
Schou og Bøhn mente derimot at enhver eier kan
benytte sitt vannfall så godt han kan og de la vekt på
at distansen imellom brukene (ca 5 km) også utjevnet
uregelmessighetene som ville kunne oppstå.
De henviste igjen til overskjønnet som hadde erklært
«at i det Hele taget Ingier ikke led nogen Skade». Nå
hadde de dessuten flyttet dammen i Ekornruddalen
opp til Brattfoss, som lå lengst bort fra Ingier, og
dermed ble bekkens løp fritt på et større stykke en

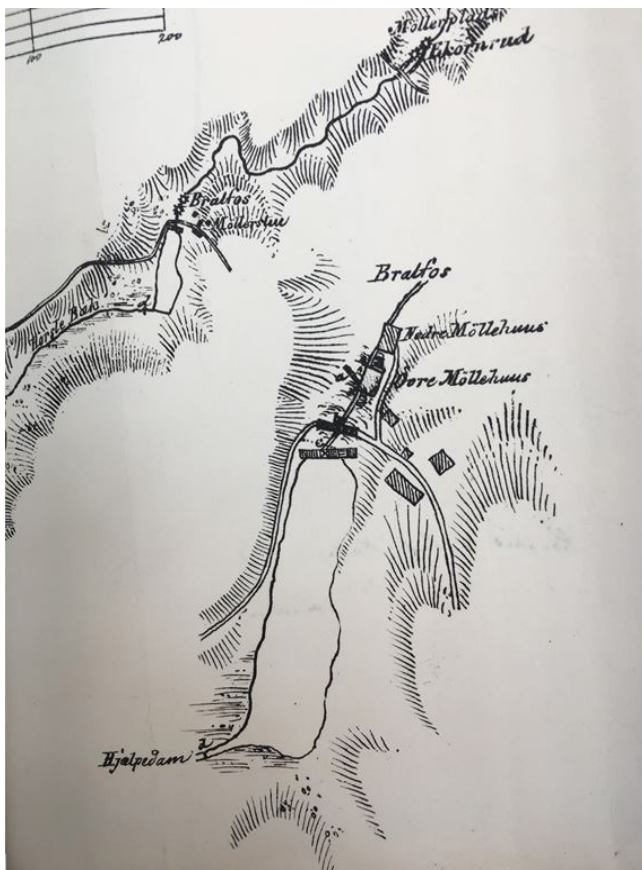
tidligere og uregelmessighetene i vannstanden ble også da mindre.

Den 30 januar 1852 avsa Høyesterett dom i saken: Lensmann Bøhn og Proprietær Schou måtte innen 3 måneder rive hoveddemningen eller sette den i slik stand at det ikke skjedde annen hindring av vannets

frie løp enn strengt nødvendig for å få ledet vannet inn i møllerenden. De ble også pålagt en mulkt på 5 Spd for hver dag som gikk ut over fristen på 3 måneder.

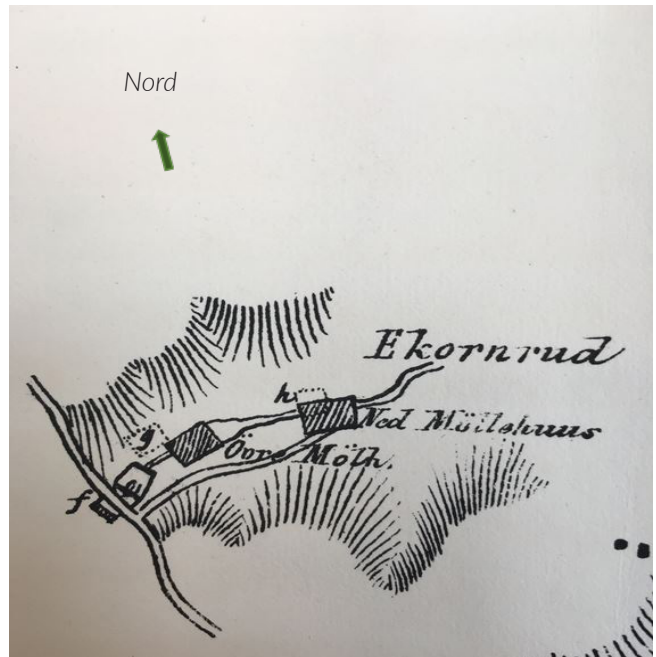
Kartutsnitt fra Brattfoss

- Punkt A: Stedet der en dam, oppført av noen stoker, tidligere ble benyttet til det eldste møllehus.
- Punkt B: Stedet der en dam tidligere ble oppført, 32 Alen (20 meter) ovenfor punkt A og hvor det nå er anlagt en bro.
- Punkt C: Hoveddammen som er anlagt av Bøhn og Schou. Her har det tidligere vært oppført en dam av Hans Jensen men retningen på denne har vært annerledes.
- Punkt D: Stedet hvor en slags «hjelpedam» skal ha vært oppført.

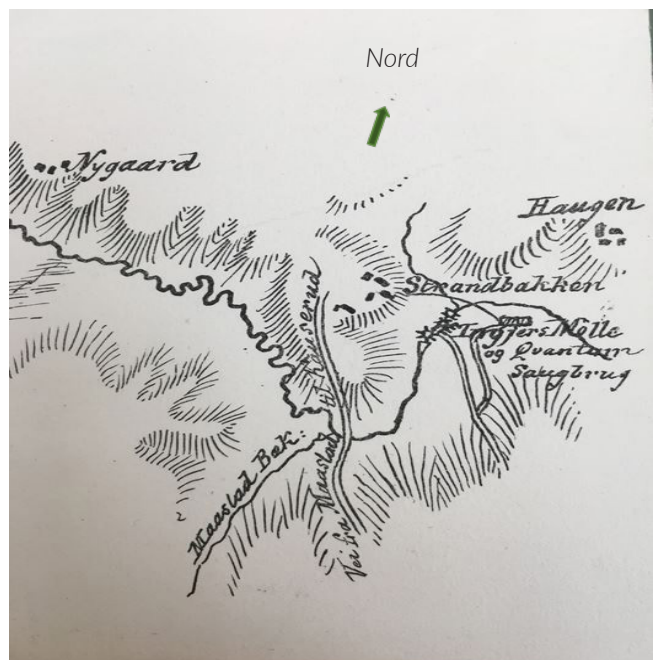
Kartutsnitt fra Ekornrud

- Punkt E: En gammel dam har vært anlagt her.
- Punkt F: Stedet hvor en annen gammel dam tett inn til broen har vært anlagt.
- Punkt G: Stedet hvor et gammelt møllehus har stått.
- Punkt H: Stedet for et annet, gammel møllehus har stått, litt nedenfor det første (G).

Ingjier mølle

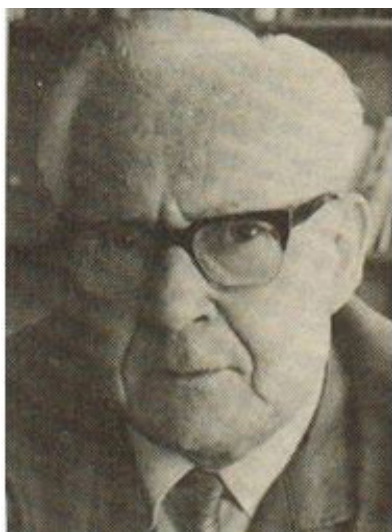
Hadde ingen beskrevne punkter, men det er lagt ved kartutsnitt fra området slik det fremkommer i kartet fra 1844.

Minner fra Algarheim skole

Skolestyrer Leif Holte – en lærer jeg aldri glemmer

AV PER E. NØRGAARD

Leif Holte

Skolestyrer Leif Holte var født på Frosta i Trøndelag og startet sin lærergjerning i Trondheim. Før han kom til Ullensaker i 1950 og ble lærer på Algarheim skole, underviste han blant annet ved Frosta Framhaldsskole og Ringsaker folkehøyskole. Under krigen motsatte han seg nazifiseringsforsøket mot skolen, ble arrestert og satt på Falstad fangeleir. Holte var lærer ved Algarheim skole i 13 år. I de neste 12 årene var han skolestyrer ved Jessheim skole. Da han gikk av med pensjon, kunne han se tilbake på imponerende 45 år i pedagogikkens tjeneste.

Historieforteller med skuespillertalent

Jeg gikk på Algarheim folkeskole fra 1955 til 1962. Vi hadde lærerinne Signe Julseth de tre første årene og siden Leif Holte. Den gangen skulle det gjerne være lærerinne de tre første årene og lærer (altså en mann) de fire siste årene på folkeskolen.

Leif Holte hadde ord på seg for å være dyktig og streng. Når det gjaldt det siste, fikk vi en forsmak

allerede i slutten av tredjeklasse da han skulle presentere seg for oss. Det begynte ganske fredelig, men så ble det brått alvor. Jeg kan huske at han skjelte ut en av elevene. «Nå skal det bli andre boller», sa han. Jeg kunne ikke skjønne at eleven hadde sagt eller gjort noe galt, men på denne tiden var det viktig for lærerne å sette seg i respekt. Så Holte syntes vel at han måtte statuere et eksempel fra første stund, slik at vi visste hvor vi hadde ham og ikke fant på noe tull.

Opplevelsen gjorde at jeg grudde meg skikkelig til å begynne i fjerde klasse. I ettertid er jeg glad for at det ble Holte. Du verden så mye vi lærte: norsk grammatikk, stilskrivning, historie, geografi, kristendoms-kunnskap, naturfag, regning og mye annet. Han var så engasjert og gjorde undervisningen levende, så jeg hadde følelsen av at Harald Hårfagre, Eirik Blodøks og Einar Tambarskjelve og alle de andre vikingene var til stede i klasserommet. Han fortalte også fra norrøn mytologi, om Tor som skulle fange Midgardsormen og om Balder og den slu Loke. Det store høydepunktet var da Holte deklamerte første kapittel av Per Gynt. Det var skuespillerprestasjon av ypperste klasse. Holte hadde allsidige kunnskaper, men jeg tror at litteratur og historie stod hans hjerte nærmest.

Salmevers, stilskrivning og norsk grammatikk

Jeg husker undervisningen i kristendom – den første timen på dagen. Det startet med salmesang og orgelspill. Holte hamret på tangentene mens vi sang: «Vår Gud han er så fast en borg, han er vårt skjold og verge....». Så var det å gjengi salmevers som vi hadde pugget hjemme og etterpå var det undervisning fra Martin Luthers katekisme. Vi måtte alltid reise oss opp og stå ved pulten når vi ble hørt i lekser, for eksempel gjengi salmevers. Noen ganger måtte vi gå helt fram til kateteret og sne oss mot klassen. Holte mente det var viktig å øve seg på å snakke til en forsamling.

Vi skrev stiler – «Tømmerstokken forteller», «Tiøringen forteller», «I potetåkeren» og «Hva jeg opplevde i sommerferien». Vi trente på å plassere ord i ordklasser – substantiv, verb, pronomer, konjunksjon, adjektiv osv. Jeg husker Holte sa: «Hvis du er i tvil om hvilken klasse et ord tilhører, kan du gå ut fra at det er et adverb. Og om det som har hendt i fortid, skal du bruke tidskonjunksjonen da, men om det som kommer til å skje, skal du bruke konjunksjonen når. Men hvis det er gjentatte handlinger, bruker du når selv om det allerede har skjedd». Jeg følger disse skrivereglene den dag i dag pluss mange av de andre han lærte oss.

Vi hadde skriftlige prøver som ble samlet inn og fordelt slik at vi rettet for hverandre. Så skulle resultatene leses opp, og det var ikke greit hvis du hadde vært uforberedt og fått mange feil. Så det gjaldt å skjerpe seg. Holte likte ikke unnasluntring.

Penn og blekk

Så hadde vi noe som het skjønnskrift der vi skrev med penn og blekk. Vi hadde blekkhus og pennesplitter. Kulepenn var nytt den gangen. De var forresten veldig populære, kan jeg huske. Og det beste var at vi kunne få dem i forskjellige farger, og de kostet ikke så mye heller. Ellers skrev vi med blyant. På enden av kateteret var det skrudd fast en blyantspisser, en sånn der du stikker inn blyanten i et hull. Det var to klemmer som holdt den fast, og når du sveive et lite håndtak, ble blyanten spisset. Vi måtte spørre læreren om å få blyant og viskelær når det vi hadde, var oppbrukt. Det var ikke noe som det ble sløst med, så vi måtte ta godt vare på skrivesakene. Jeg kan huske en gang en elev kom i skade for å tygge på viskelæret. Da slo lærer Holte knyttneven i pulten hennes så blyanter, penner og skrivebøker nesten spratt i taket. Slik oppførsel ville han ikke ha noe av.

Det var ikke bare skrivesaker det skulle spares på. Det gjaldt å spare penger også, så vi drev med skolesparing. Elevene kunne ta med seg penger på skolen og putte dem inn i en spareboks som læreren oppbevarte. Det var en slags sparebøsse med ett rom for hver elev. Det var jo en pedagogisk greie å spare penger. Dessuten var det meningen at pengene siden skulle brukes til en skoletur eller noe lignende. Og hvis jeg ikke husker feil, hadde hver elev en liten

bankbok for å ha oversikt over innskuddene. Det var bilde av en stor maur på forsiden.

Vi guttene hadde sløyd én gang i uka. Vi lagde kaffebrett, kaffebord, askebegre, lysestaker, skrin og hengeskap. Og så dekorerte vi det vi lagde, med figurer som vi svidde inn i treet med en elektrisk sviern som lignet en stor penn. Det gikk i bonderoser og vikingskip. Jentene drev med håndarbeid, altså strikking og sying.

Streng og rettfærdig

Holte gikk i en beige lagerfrakk med tilhørende belte rundt livet og med kulepenn i brystlomma. Han var streng, ja, men rettfærdig. Gjorde du leksene, fulgte med i timen og oppførte deg pent, var det ikke noe problem. Hvis ikke kunne straffen være hard. Da kunne du bli tatt med ut på gangen til en alvorsprat eller enda verre: ned i kjelleren. En elev som hadde hatt en slik alvorsprat, fortalte at han etterpå fikk med et brev hjem til foreldrene. Da faren hadde lest brevet, ga han gutten en skikkelig omgang. Så det ble dobbelt straff.

Når Holte skulle ta en elev som hadde gjort et eller annet galt ute i skolegården, brukte han overraskelsestaktikk på den måten at han – når eleven minst ventet det – tok tak rundt livet og la ham i bakken. Det var bare guttene som fikk gjennomgå. Han rørte aldri jentene. Han hadde en enkel løsning på hva man skulle gjøre med de ungdomskriminelle, de som stjal, tjuvlånte biler og sloss med politiet.

Han sa til oss:

«Real juling er det eneste som nytter.»

Ulefos vedovn og Grunnloven i glass og ramme

Ved den ene langveggen i klasserommet vårt var det en svær jernovn av merket Ulefos og ved siden av den en stor vedkasse, som vi guttene måtte fylle hver dag i vinterhalvåret etter skoletid. Det var koselig med vedovn, og rett som det var åpnet lærer Holte ovnsdøra og slengte noen tykke vedkubber inn i glohaugen. Klasserommet hadde et opphøyd kateter der skrivebordet til læreren var plassert. Herfra hadde han god utsikt utover klassen og kunne sjekke at alle fulgte med i timen. Oppe i taket hang det mange kart

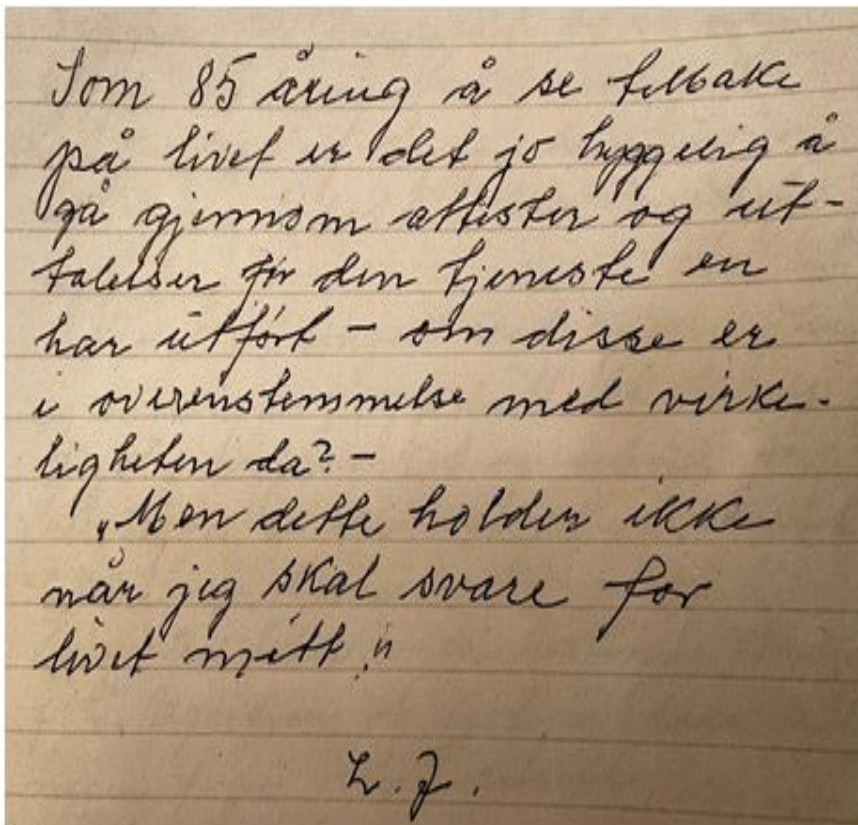
som var rullet opp akkurat som rullegardiner. Jeg kan ikke huske at det var så mange dekorasjoner i rommet, men Grunnloven hang der i glass og ramme, og av alle ting flaggene til norske rederier, også de i glass og ramme.

Den gamle skolebygningen står der fremdeles, men det er lite som minner om at det en gang var livlig aktivitet her med undervisning og barn som lekte i skolegården i friminuttene. Undervisningen er flyttet til et annet sted, og alt er annerledes. Når jeg reiser forbi den gamle skolen, går tankene ofte til lærer Holte. I mine øyne var han en glimrende pedagog, og jeg synes jeg har mye å takke ham for, og jeg tror mange andre kan si det samme.

Ullsokning i tysk fangenskap under krigen

AV EINAR STOKSTAD

Artikkelen er basert på stoff hentet fra krigsfangen Lars Julseth sin historie «Tilbakeblikk på Reisen gjennom livet», som han skrev på sine gamle dager, samt dattera Olaug sine notater som hun gav meg. Innledningen til historien er slik:

Lars ble født på den nørste Julseth-garden den 24. februar 1901. Gården ligger like nord for Furuset kirke. Her fikk han en trygg og god barndom sammen med sine tre søstre. Hans mor var fra Kopperud og dit var det ikke ordentlig veg den gang. Han skriver om hyggelige turer til slekta med stivvogn om sommeren. Hjulsporene var så dype og ujevne at det ikke gikk med fjærvogn. Vinterstid kjørte de med stasslede, og da hendte det at de veltet i snøhaugene på den ubrøytete vegen.

Etter konfirmasjonen arbeidet Lars to-tre år på garden før han søkte seg inn på Kavaleriets Underoffiserskole. Deretter gikk ferden til 2. Divisjons underoffiserskole, som også inkluderte realskole. Denne utdannelsen tok nesten 4 år. Jobbmulighetene var små på denne tiden, så ved siden av gardsarbeidet hadde han noen

mindre vikariater fram til 1927, da han fikk arbeid på Skedsmo herredskasse, senere på Ligningskontoret. Der ble han til i 1938. Lars og kona Martha, tok over Julseth i 1936 og flyttet dit med barna, Arne og Olaug. Ved siden av gardsdrifta var han fra 1939 ansatt som regimentskriver ved IR 4 på Festningen i Oslo.

Da krigen kom, mønstret Lars på Trandum, sammen med ca. 500 andre. Avdelingen forflyttet seg til Hadeland og Eina. Nordover var det stadig trefninger med tyskerne. Hardest var kampene ved Bråstad Bru nord for Gjøvik og ved Segalstad Bru i Gausdal. Der kapitulerte de norske styrkene for overmakten, og for hans del gikk ferden igjen hjem til Julseth. Snart ble det ny kontakt med andre offiserer med tanke på motstandsarbeid. Kaptein H.C. Jahren kalte sammen til et møte høsten 1940 i Sparebankens lokaler. De andre deltagerne var: fenrik Gerh. Laache, sersjant Eugen Nafstad, lensmannsfullmektigene Paul Eggen, T. Tufte, Per Berrefjord, Ole Svenke og løytnant Lars Julseth. Det ble besluttet at det skulle settes opp et kompani i Ullensaker bestående av 5 tropper med Lars Julseth som kompanisjef. De arbeidet godt fram til høsten 1942 da mange milorg-grupper begynte å bli rullet opp rundt om i landet. Derfor kom det beskjed fra høyere hold om å legge ned virksomheten inntil videre.

Kl. 0400 om morgenen den 16. august 1943, banket det på døra på Julseth. Lars så ut av vinduet

og der var det 7-8 bevæpnede soldater utenfor. Nå ble han en av de 1500 arresterte norske offiserene som skulle sendes til krigsfangenskap. Første stopp var på Hvalsmoen ved Hønefoss, men allerede den 6. sept. gikk ferden videre med et fangeskip. De ble plassert i bunnen av båten der vatnet skvulpet og rottene løp omkring, og der det bare ble satt på lys i korte perioder. Etter flere dagers ferd ankom de til Polen og de endte opp i byen Schildberg som ligger ved ei sideelv til Oder. Der ble de plassert på en gammel skole som var gjort om til fangeleir. Klasserommene var gjort om til celler på 40 kvm med 20 mann på hver. Foran vinduene var det piggråd og jerngitter. Rundt en liten luftegård var det 4 meter høge, doble piggrådgerder med vaktårn i hvert hjørne.

Hverdagen var ikke så enkel å komme igjennom. På forskjellige måter fikk de bekreftelse på at det foregikk utryddelse av folk i andre leire som i Dachau og Auschwitz. Trangboddheta var tærende, det lå mange i hver seng. Før avreisen fra Norge meldte 2 leger og presten Asle Enger seg frivillig for å være med. De ble til stor trøst og oppmuntring for mange. «Så mange gråtende mannfolk har jeg ikke opplevd hverken før eller siden», sa Enger etter en guds-tjeneste. Så langt det var mulig under de gitte forholdene, blomstret det opp forskjellige aktiviteter innen handverk, idrett, sang, foredrag osv. Det internasjonale KFUM hjalp til med et «bibliotek».

Den daglige kosten var en halv liter tynn suppe kokt på kålblader, samt en liten bit brød. En fikk erfare hva det var å bli skikkelig sulten! Men etter hvert begynte det å komme Røde Kors-pakker fra allierte land. Selv om tyskerne stjal halvparten, hjalp dette godt for å overleve.

Etter ca. ett år kom russerne nærmere og nærmere og en januardag i 1945 begynte de å høre kanondrønnene fra frontlinjen. Så en dag fikk de beskjed om å gjøre seg klare til flytting. Ville de tyske vaktene gjøre kort prosess på dem før de forsvant, eller ville de falle i russernes hender, de drep- te jo fanger som fluer? Mange rykter svirret! I minus 18 grader og sno og lite klær begynte så marsjen vestover. De svakeste fikk etter hvert togtransport på et overfylt tog med til dels åpne vogner, med 3 mann pluss bagasje pr kvm uten toalett og lite mat og knapt noe drikke. Etter 5-6 dager kom de til Luckenwalde, en forstad til Berlin. Overalt så det ut som en slagmark med mange døde, ødelagt krigsmateriell og brente hus. Her ble de plassert i en stor leir med 25.000 mann. Leiren var et helvete! Håpet var at amerikanerne skulle komme først og befri dem, men plutselig sto russerne ved porten. Hva ville nå skje? Presten Asle Enger leste: «Du skal være trygg. Det er håp» fra Jobs bok og ga trøst. Sjuende mai fikk de høre at tyskerne hadde kapitulert. Nå burde det være muligheter for å komme hjem igjen! Russerne ville sende dem gjennom Russland via Murmansk og Finnmark! Nordmennene fryk-

tet da for at Stalin ville stoppe dem i Russland for å likvidere dem eller sende dem til Sibir. Det ble ført lange forhandlinger med russerne, men de ville ikke gi seg. Blant fangene var det en major Bullekin, som var russisk født. Han ble en nyttig forhandler. Han slo seg sammen med de russiske offiserene som skulle feire freden med en fest. Det ble mye drikking og løssluppen-het. Bullekin spurte den russiske kommandanten hvordan han skrev navnet sitt. Samtidig la han en penn i handa hans og ga ham et ark. Kommandanten skrev navnet og Bullekin beholdt arket. Da kommandanten omsider våknet etter rusen, var nordmennene forsvunnet. De hadde fått underskrift på at de kunne reise til Norge via Danmark, og Bullekin fikk organisert med en lastebilkolonne. Alt var ruiner og så ut som en vanvittig slagmark. Flyktninger stirret med tomme blikk på lastebilene. Frysende og foreldreløse barn gikk omkring.

Bullekin og Enger skiftet på å kjøre ledelsesbilen. Endelig kom de over i den amerikanske sonen etter å ha passert mange russiske kontrollposter. Da var sprit et godt byttemiddel, og gleden var stor da de skimtet Danmark. Der ble de innkvartert i private hjem og fikk en hjertelig mottagelse! Så kom båten som skulle føre dem den siste etappen. De telegraferte fra Danmark når de ville ankomme Oslo. I Drøbak fikk de aviser om bord. Da fikk de sjokk! Der kunne de lese i Aftenposten at de var på veg hjem, men at de hadde sveket sitt land og vært i

Erling Laache kommer til Hauerseter stasjon etter å ha sittet i tysk fangenskap.

Lars Julseth kommer hjem fra Tysk fangenskap og ønskes velkommen på Jessheim Stasjon. Det var i alt 16 offiserer fra Ullensaker som satt i tysk fangenskap

Tyskland på nærmest et ferieopphold! Offiserene fikk skylden for at krigen i Norge 1940 ble som den ble! De forsto ingenting! De tenkte på sin innsats i 1940, sin tid i hjemmefronten/milorg før de ble tatt og tiden i fangenskap! Båten la til kai i Oslo. Kaia var avsperrret og det var ikke et menneske å se, hverken fra Hjemmefronten eller andre offisielle myndigheter!

FAKTA

Offiserene fra Ullensaker som var i krigsfangenskap: Fenrik Aasmund Bjerkan, gardbruker/rittmester John Bjørn Bjørnseth, bankmann/fenrik Erling Blegstad, småbruker/fenrik Ivar Eidsæther, kjøpmann/løytnant Harald Hertenberg, bestyrer/løytnant Wilhelm Hesle, gardbruker/løytnant Lars M. Julseth, tekniker/fenrik Erling Laache, kjøpmann/fenrik Gerhard Laache, advokat/løytnant Trygve Laake, gardbruker/veterinær/rittmester Ole Ramstad, løytnant Gunnar Ruud, gardbruker/løytnant Knut Røthe, advokat/løytnant Paul Svendsgaard, gardbruker/oberst Andreas Wettre.

Ingen av de tidligere fangene orket å fortelle noe særlig om det de hadde opplevd mens de var borte. Først i 1982 greide Asle Enger å fortelle historia si i bokform om krigsfangenskapet etter 37 år i taushet. «En kan undres over hva slags maktkamp som var i gang i Norge i fredsdagene i 1945», skriver Olaug.

Ullensaker Historielag

Program for høsten 2021

SØNDAG 8. AUGUST KL. 12.00:

Byvandring i Jessheim sentrum
Samarbeid med Turlaget. Nærme-
re info og påmelding: se Turlagets
sider.

TORSDAG 19. AUGUST KL. 18.00 PÅ
FOLKVVANG:

Årsmøte

Etter årsmøtet kl. 19.00 innbyr vi
medlemmene til fest i parken:
Det blir mat og drikke og under-
holdning med Spelemannslaget.
Og kanskje en svingom?
Ta med stol og godt med klær.
Blir det dårlig vær trekker vi
innomhus.

SØNDAG 29. AUGUST:

Barnas dag på Ullensaker Muse- um:

Se nærmere info på Museets
sider. Arrangør: Ullensaker muse-
um.

LØRDAG 4. SEPTEMBER:

Barnas kulturdag ved Kulturhu- set

Historielaget deltar. Ta med barn
og barnebarn. Se nærmere info
på Kommunens sider.

TORSDAG 23. SEPTEMBER KL. 18.00:

Sementstøperiet på Vilberg (Vil- berg Betongindustri)

Vi besøker en gammel tradi-
sjonsbedrift i Ullensaker og får
en orientering om produksjonen
gjennom den tida det har vært
drift her. Merk tidspunktet.
Adresse er Blikkvegen.

TORSDAG 21 OKTOBER KL. 19.00 PÅ
FOLKVVANG:

Utedassen sin historie.

Thor Gotaas kommer og forteller
om utedassen.

TORSDAG 25. NOVEMBER KL. 19.00
PÅ FOLKVVANG:

Pilgrimer, pilgrimsled og overnat- tingstilbud

Asbjørn Langeland kåserer.

SØNDAG 16. JANUAR 2022 KL. 17.00
PÅ FOLKVVANG:

20. dags fest

God mat og underholdning.

Nå håper vi at vi ende-
lig får gjennomført pro-
grammet og at det ikke
dukker opp nye virus!

Styret i Historielaget
håper at dere finner
noe av interesse her
og at dere møter opp
på arrangementene. Ta
 gjerne med familie og
venner som har interesse
for historie. Vi har god
plass til flere medlemmer!

Velkommen!

Ullensaker Historielag

PB 375

2051 JESSHEIM

e-post: ullensakerhistorie@gmail.com

Tlf: 959 38 900 (Leder)

Følg oss også på

Håndverksfag, gull- og sølvsmed

AV BIRGER DALEN

Først litt om de to sentrale materialene gull- og sølvsmedene bruker i sitt arbeid. Sølv og gull var blant de første metallene som ble bearbeidet av mennesker. Det kom av at disse var relativt myke og lett å bearbeide, hadde et pent utseende og uovertruffen holdbarhet. Før vi ser nærmere på bearbeiding og bruk av disse metallene, tar vi for oss litt av historien og bruk av metallene i eldre tid.

Gull forekommer i en ren og naturlig form i naturen. En mener det var egypterne og sumererne (som bodde i Mesopotania) som oppdaget gullet for ca. 7000 år siden i den da kjente verden. Det ble ansett for å ha magiske krefter og ble derfor først brukt som et religiøst symbol, men senere som et verdissymbol. For ca. 5000 år siden laget egypterne kultur-gjenstander av gull og det eldste gullsmykket vi kjenner til, ble funnet i gravkammeret til en av faraoene og er fra ca. 3.100 år f.Kr. På denne tiden var verdiforholdet mellom sølv og gull 1:2,5, mens det våren 2021 er 1:66. Når en senere lærte å bearbeide jern, steg jernet i verdi. 2000 år f.Kr. var jern derfor mer verdt enn gull. Et av de eldste gullfunn i Norge er en bronsespenne med gullfolie på framsiden, funnet i en ødelagt gravrøys på Furutoppen i Larkollen i 1984. Spenna er

datert til å være laget ca 900 – 700 f.Kr. Gullfolien var en legering av 80% Au (gull), 17% Ag (Sølv) og 3% Cu (Kobber). Spesielt interesserte kan google: "funn i Larkollen".

Gull finnes som nevnt som rent metall i større eller mindre partikler i fast fjell. Når vann river løs gullbiter vil de derfor synke ned i elvebunnen hvor lykkejegere kan sitte med sine fat og vaske etter gull. Gull utvinnes i dag i alt vesentlig ved å knuse fjell og hente ut gullet. Gull finnes på mange steder på jorden. I Norge er det funnet gull på et dusin steder, og i vårt område, på Gullverket i Eidsvoll, har det vært gullgruver. Gull er lett å bearbeide og kan trekkes ut i tynne tråder og bankes så tynt at det blir gjennomsiktig. Det er lite påvirkelig av andre stoffer og kan bare løses opp av noen få syrer, som f eks kongevann.

Hvor rent gullet er ble tidligere målt i karat: 24 karat var 100% rent gull. 1 karat var da lik 4,17% gull. Karat er ikke lenger i bruk i Norge eller EU. Renheten måles nå i promille og må minst være på 585 for å kalles gull.

Gull har alltid vært brukt til smykker, mynter eller som ren kapitalplassering. Jfr. gullbeholdningen til Norges Bank. I den

Kopi av smykke funnet i vikinggrav på Fonbekk.

Kopien er laget av gullsmedmester Odd Øiesvold

senere tid er gull brukt mer også i industrien, spesielt i produksjon av kretskort og annen mikroelektronikk.

Sølv er det andre metallet vi må nevne i forbindelse gull- og sølvsmeder. Det har mange av de samme egenskapene som gull og ble også tatt i bruk rundt det østlige Middelhavet omkring 5000 år f.Kr. Sølv er nesten like mykt som gull og er derfor også et utmerket materiale for å utforme redskaper eller pyntegjenstander. Det kan nevnes at 1 cm³ kan trekkes ut til en tråd på 1.600 m eller at sølv kan valsnes ut til en folie med en tykkelse på 0,0027mm. Sølv har en egenvekt på 10,49 og er altså vesentlig lettere enn gull. Sølv er et skinnende metall og reflekterer 99.5% av synlig lys: Renheten

av sølvlegeringer i Norge oppgis til 830 og 925.

Gehalten 830 er vanlig brukt i bruksgjenstander som bestikk, pokaler og lignende og betyr at produktet må inneholde 830/1000 sølv. De første kjente sølvgruvene i den vestlige verden lå syd for Athen og var selvsagt et sted omliggende folkeslag ønsket å overta. For de sportsinteresserte nevnes at perserne angrep Helles i år 490 f.Kr. for å overta sølvgruvene, men tapte i slaget ved Marathon. Et berømt løp var skapt.

Verdien av sølv holdt seg bra i ca 2000 år inntil europeerne oppdaget den "nye verden" og tok med seg store mengder sølv derfra og sølvprisen stupte. I 1570 innførte Kina en regel som sa at all skatt skulle betales med sølv. Mye sølv havnet derfor i Kina og prisen i "den gamle verden" steg igjen.

Etter hvert som en har lært seg å ta i bruk andre metaller til verktøy og andre gjenstander, er sølv mer kjent fra smykker, bestikk, pokaler og lignende. Fra ca 1840 og framover til vår tid har sølvprisen vært stigende. Fotoindustrien har vært den største forbrukeren av sølv, som sølvbromid i film og fotopapir. Dagens digitale kameraer har derfor redusert sølvforbruket voldsomt.

De største sølvprodusentene i dag er Peru, Mexico, Kina og Australia. Også i Norge har en funnet sølv flere steder. Den mest kjente sølvgruven var på Kongsberg fra 1623 til 1958,

Gruven på Kongsberg står i en særstilling når det gjelder å utvinne sølv i Norge. Den hadde ca 1.000 km gruveganger, 300 sjakter og 1500 – 200 skjerp. Kongens gruve var 1.000 m djup, og det ble utvunnet minst 1.350 tonn sølv ved Kongsberg. I dansketiden tilhørte alt sølvet dansk kongen og ble sendt til Danmark.

Håndverkere som tok gull og sølv i bruk som råmateriale i sitt arbeid har eksistert siden metallene ble funnet. Bergen var tidlig ute med flere kjente håndverk, noe som kom av byens tilknytting til hanseatenes handelsforbindelser både nordover og sydover. De hanseatiske håndverkerne hadde hatt en privilegert stilling. Men da tyskernes organisasjon ble oppløst, kunne det opprettes laug også i Norge. Allerede 30. mars 1568 ble Bergen Gullsmedlaug stiftet av 11 mestere. Mange var tyskere som hadde brutt med miljøet i Lubeck og var blitt bergensere. Som mange andre laug var de samtidig både selskapsklubb og hjelpekasse. I dag er det gullsmedlaug bare i noen av de største byene her i landet. Først i 1839 ble det tillatt for gullsmeder å etablere seg på bygdene.

Et gullsmedfirma som har skrevet seg inn i historien er Faberge, startet av Gustav Faberge i 1842 i St. Petersburg. Hans sønn, Peter Carl Faberge laget i 1885 et «påskeegg» til tsar Alexander III's kone. Fram til 1917 ble det laget 57 «påskeegg» til tsaren, hvorav 49 fortsatt er bevart og regnes for noe av det flotteste

og dyreste som er laget. Faberge hadde rundt 500 ansatte, vesentlig finner, men også nordmenn og svensker. Under revolusjonen måtte familien rømme landet. Men på 2000-tallet opprettet firmaet igjen forretninger i St. Petersburg og på den Røde plass i Moskva.

En gruppe gullsmeder arbeider i dag sammen med designere og andre ved bedrifter som masseproduserer sølv- og gullvarer. En annen gruppe er knyttet til sølv- og gullforretninger som fagkonsulenter og/eller arbeider med reparasjoner av gull- og sølv gjenstander. Taksering er også et felt for gullsmeder. Gull- og sølvsmedutdanningen omfatter nå åtte tidligere selv-stendige fagområder.

Utdanningen i gull- og sølvsmedfagene er som andre fag fireårig, og starter normalt to år på videregående og to år i lære hos en mester, eventuelt 4 år på skolen. Videregående skoler med denne utdanningen, finner vi i Oslo, Valle i Setesdal og Pluss-skolen Fredrikstad. Utdanningen foregår i dag stort sett på skoler. I 2016 var det bare tre lærlinger i gullsmedfaget i Norge.

Flere fag er i dag tatt ut av opplæringsplanene for gull- og sølvsmeder fordi produksjonen i det alt vesentlige foregår maskinelt: hammerarbeider, korpusmontør, filigransarbeider, sølviselør, sølvemaljør og skjemaker.

Også i Ullensaker er det gjort mange funn av smykker, våpen

og bruksgjenstander, spesielt ved utgravninger av gravhauger fra vikingtiden. Ved gården Fonbekk på Algarheim er det funnet mange smykker. (se Ullensaker bygdebok bind 1 fra 1927, s 73) Det har ikke vært mulig å finne

opplysninger om hvilket metall smykkene/spennene er laget av, men når en ser hvor godt de er bevart gjennom ca 1000 år, er det opplagt at det er en stor andel av edelt metall. Familien på Fonbekk har latt

gullsmedmester Odd Øiesvold på Jessheim lage kopier av ett av smykkene som er funnet. Når en ser på detaljene i smykket (se bilde) skjønner en det har vært en dyktig gullsmed et sted i Europa som med datidens redskaper, kunne lage et slikt produkt.

Kilder:

Wikipwdia og bygdeboken

Et lokalt forretningseventyr

OLE G. HERTZENBERG HAR INTERVJUET KARI TYBRING-PETTERSEN OM HENNES BESTEFAR FINN RUUD D.E. SOM DREV GARVERI I KVERNDALEN VED JESSHEIM

Kari Tybring-Pettersen

Finn Ruud d.e

Garverifagets historie

Garving betegner primært prosessen hvor huder og skinn omstilles til lær eller skinnvarer. Hudene består hovedsakelig av proteinene kollagen, elastin og kreatin og er i rå tilstand ikke holdbare. De konserveres ved salting eller tørking, men må deretter garves for å bli sterke og bestandige mot vann og forråtnelse, og for å kunne anvendes

til lær og skinnvarer. Ved garving behandles hudene med garvestoffer, visse mineral-salter eller tran, som forbinder seg kjemisk med kollagenet og danner den egentlige lærsubstansen.

5 000 års historie. Før våre forfedre hadde lært å dyrke jorden, levde de av jakt og kledde seg i skinn fra dyrene de drepte. For å

kunne bli tjenlig bekledning måtte skinnene nødvendigvis ha gjennomgått en konserverende (garvende) behandling. Det er derfor rimelig å anta at garverifaget er blant verdens eldste handverk. I de egyptiske pyramidene har man funnet 5 000 år gamle spor av lær som i verdi ble sidestilt med gull, sølv og sjeldne tresorter. Det er også, ved egyptiske utgravninger, funnet bevis for at egypterne hadde forstått å garve skinn allerede for 3 000 år siden. Garvere ble betraktet som viktige samfunnsbyggere som derfor ofte fikk sentrale lederroller i sine lokalmiljøer.

Velgjæret urin gjorde susen.

Gjennom tidene har det i garveprosessen blitt brukt både fett, røking, bark og alun. Det var mye hemmelighetskremmerier og oppskriftene gikk gjerne fra

far til sønn. For å få til en spesiell rødfarge på læret, er det fortalt at det til og med ble brukt urin. Og ikke en hvilken som helst urin: Det skulle være første «vann-laten» fra menn «dagen derpå», som skulle stå og gjære i åtte (!) uker. Det ble «frisk» lukt av slikt. Det fortelles at hebreerne derfor hadde innført en lov som ga kvinner som hadde giftet seg med en garver, rett til skilsmisse dersom mannen brakte med seg dårlig lukt hjem fra garveriet.

Kromgarving tok over.

På slutten av 1800-tallet ble det mer vanlig å bruke garvestoffer fra planteverden, bl.a. bark. Man fikk kjøpe ferdige ekstrakter til garvebadene og hunde- eller hønsegjødsel (som de brukte i Ruuds Garveri) ble derfor etter hvert erstattet med mindre illeluktende produkter. Senere tok man i bruk kromgarving, et dobbeltsalt av kaliumsulfat og kromsulfat. Dette var en teknologi som ble revolusjonerende i garverifaget både ved at prosessen gikk mye raskere og som ga lærvarer som var langt bedre egnet til bekledning og overlær på sko.

Et stolt håndverk.

Garverifaget er et gammelt håndverk i Norge, og garverne nevnes blant håndverkerne i Magnus Lagabøtes bylov for Bergen i 1276. Denne loven var en formalisering av eksisterende rettsregler i byen og henviser til regler for brannvakt og vektertjeneste, plassering av kjøpmannsboder og håndverksbedrifter. Faget ble innført i Bergen Borgerbok i

1567 under navnet «skinnbereder» og hadde da sitt eget håndverkerlaug. Laugets vedtekter ble revidert og godkjent av styresmaktene i København i 1731. Tradisjonelt ble garving utført på gårdene og da særlig på gårder med god tilgang til rennende vann. På 1900-tallet ble det satt stadig sterkere søkelys på utslipp og forurensning, og garveriene gikk over til fabrikkdrift. Norges eneste gjenlevende garveri, Granberg Garveri AS, startet opp i 1951 og holder til i Ølen i Vindafjord kommune helt nord i Rogaland.

Finn Ruud

Ullensokninger flest forbinder nok navnet Finn Ruud med klær. Konfeksjonsbutikkene var velkjente og populære både på Kløfta og Jessheim. Men det hele startet med et garveri i Kverndalen for 135 år siden. Allerede i 1840-årene fantes det flere små garverier rundt om-kring på gårdene. Tidlig ble det etablert et mindre garveri i Gjestadgropa (*nedenfor Kverndalssvingen, på sørsiden av Gardemovegen, red. anm.*) Men den første større etableringen i Ullensaker var det garverimester Finn Ruud som stod for. Ruud ble født i 1857 på Nedre Lund i Ullensaker der foreldrene drev gård. Etter å ha fullført læretiden i Kristiania startet han først opp et garveri i Nittedal. I 1885 fikk han så kjøpt et mindre garveri i Kverndalen som O. Rogstad hadde etablert i 1878. Dette ble starten på 35 års innovativ og lønnsom garveri-drift.

En romslig huslyd.

Mot midten/slutten av 1800-tallet var det meste av industri-liknende virksomheter, kaféer, butikker, meierier, verksteder etc. gjerne etablert som en del av et gårdsbruk. Og eierne bodde ofte i eller rett ved produksjonslokalene og gjerne sammen med arbeidsfolket. Av folketellingen i 1900 framgår det at Finn som 43-åring fortsatt var ugift og at han bodde i et husly med hele 18 (!) medlemmer. Foruten «husbestyrerinde» og «garve-svender» huset Ruud «tjenestepiker» og flere arbeidere fra nabofabrikken; Peder P. Wæthens «Kværndalen Uldvarefabrik». I folketellingen er det registrert både «baandvæversker», «farvere» samt deres barn i Finn Ruuds romslige hus.

«Veslegarver'n».

Kari Tybring-Pettersen, barnebarn av garverimesteren, bekrefter bildet av et åpent og gjestfritt hus: - Min mor Kari fortalte om en veldig god barndom, med en livlig og romslig far og en dyktig og gjestfri mor som elsket å omgi seg med mye folk. Mor var ivrig og arbeidsom, allerede i ungdommen var det ofte hun som kjørte rundt på bygda med hest og slede for å samle hønsemøkk, som var en viktig ingrediens i garveriprosessen på denne tiden. «Veslegarver'n» pleide de å kalle henne, smiler Kari.

Solgte både lokalt og i Kristiania.

Finn giftet seg ikke før i godt voksen alder – som 45-åring i 1902 – med Anna Kristiansdatter Låke som var oppvokst på Haug gård

Garverspader fra Finn Ruuds Garveri. Ble brukt til å reingjøre skinn

Reimdelar fra Finn Ruuds Garveri. En Reimdelar ble trolig brukt til å dele opp lærreimer som ble solgt til bruk i seletøy til hest.

på Sand. De fikk to barn, Finn og Kari (Kari Tybring-Pettersens mor). I folketellingen i 1910 er garverier Ruud registrert med i alt seks personer i sitt husly. I tillegg til egen familie, huset han én «garvesvend» samt en tjenestepike

i det store huset i Kverndalen.

- Garving var avhengig av at bøndene slaktet. Dette foregikk stort sett på vinteren og de som utførte arbeidet, var nok ikke fast ansatt. Jeg vil tro at noe av læret fra Kverndalen ble solgt lokalt, for eksempel til lokale sko- og salmakere, mener Kari. Ferdig garvede skinn ble også fraktet med hest og kjerre eller slede til Økern og andre steder i Oslo der det ble omsatt. Det er dessuten rimelig å tro at en del ble solgt til Finns bror Oscar Biong, som etablerte en solid skinn- og lærforretning i Oslo. I likhet med Finns tredje bror Kristian, valgte også Oscar å ta morens fødenavn, Biong, fordi dette navnet holdt på å dø ut.

Solgte seg ut i 1918.

Hvorfor Finn valgte garverifaget vet vi ikke. Det vi vet er at det allerede fra 1840-årene var etablert flere små garverier i Ullensaker, bl.a. i Smedstua, rett i nærheten av der Finn vokste opp. Det kan derfor godt være at han hentet inspirasjon fra hjemtraktene. Etter 36 års drift valget den da 64-årige Finn i 1918 å omdanne garveriet til «aktieselskab», og i 1921 ble AS Ruuds Garveri solgt. Finn med familie trakk seg da tilbake til nybygde «Villa Sole» i Trondheimsvegen på Jessheim, et praktbygg som ble tegnet i nasjonalromantisk stil av broren, arkitekt Kristian Biong, som ellers er mest kjent for å ha tegnet Kongsseteren ved Voksenkollen i Oslo

Barntjernmoen.

Finn Ruud eide dessuten den verdifulle skogseiendommen

Barntjernmoen rett nord for Jessheim. Barna, Finn og Kari, arvet hver sin halvdel av denne eiendommen. Finns halvdel ble i neste omgang arvet av sønnen Finn og datter Lise (gift Walan). Lises skogteig er for en stor del avskoget og i dag dominert av foredling og omsetning av grus/stein samt store lagerbygg. Den andre halvdel av skogseiendommen arvet Finn Tybring-Pettersen (Kari Tybring-Pettersens bror) etter sin mor. På denne delen er det fortsatt tradisjonell skogsdrift.

Villa Sole får nytt liv.

Etter at Finn Ruud døde i 1928 har «Villa Sole» vært i familiens eie. Til 2016 var det Finns barnebarn Aina Tybring-Pettersen (Karis søster) som bebodde og eide huset. Hun ble i 2011 tildelt Ullensaker kommunes kulturvernpris for godt vedlikehold av stedet. I 2016 ble «Villa Sole» solgt til Tore Kværner som nå er i gang med å restaurere huset tilbake til slik det så ut i 1921. Planen er å la huset bli et kulturbygg som også kan leies ut som selskapslokale.

- Mor var 14 år da familien flyttet til «Villa Sole». Jeg mener å huske at mormor Anna eide tomte huset ble bygd på.

Mormor var veldig opptatt av håndarbeid og husflid og hun fortalte at hun også eide en åkerlapp rett på nedsiden av Trondheimsvegen, dvs. der Solli Klinikk lenge holdt til. Der dyrket hun lin som hun foredlet i husets egen vevstue, forteller Kari.

Fra garveri til konfeksjon.

Kari og Ainas onkel Finn d.y. (sønn av garveren) førte i 1930

Foto: Villa Sole. Praktvillaen ble ferdigstilt i 1921

Mor var 14 år da familien flyttet til «Villa Sole».

forretnings-virksomheten videre gjennom bedriften Finn Ruud AS som satset på konfeksjon. Finn d.y. og hans sønn, som for sikkerhets skyld også het Finn («Vesle-Finn») og datter Lise samt deres ektefeller, bygde etter hvert opp et konfeksjonskonsern bestående av 11 butikker på Jessheim, Kløfta, Kongs-vinger, Sandefjord, Hønefoss og Oslo. I 2004 solgte Ruud/Walan-familien hele konsernet, inkludert de to velkjente Jessheimbutikkene «Finn Ruud Match» og «Why Not». En tradisjonsrik forretnings-aktør er dermed ute av Jessheim sentrum. Men vi kan likevel fortsatt se sporene etter Finn Ruud på Jessheim Storsenter: Konfeksjonsforretningen VIC Finn Ruud. I likhet med sine «forgjengere» satser VIC på

høykvalitets herrekonfeksjon. For bygdefolk flest forbindes nok derfor merkevaren og navnet Finn Ruud mer med konfeksjon enn garveri. Men det hele startet altså i Kverndalen - for 135 år siden.

Kilde: Kari Tybring-Pettersen, Aina Tybring-Pettersen, Ullensaker Bygdebok bind 1 (utgitt i 1927), heftet «Jessheim – hus og historier» - utgitt av Ullensaker kulturkontor i 2012.

Industrieventyret på Jessheim

I dag er det bare noen gamle hustufter å finne. Men på slutten av 1800-tallet vokste det fram et helt lite industrieventyr på Jessheim - med bl.a. teglverk, garveri, ullvare-fabrikk, spinneri og meieri.

I 1860 etablerte først Johan Nordbæk fra Kristiania Døhlen Teglverk på Døli. I 1868 startet så Peder P. Wætthen opp med både Uldvarefabrik og farveri i Gjestadgropa (Gjestadgropa ligger nedenfor Kverndalssvingen, dvs. på sørsiden av Gardemovegen, red.anm). Der nede drev han også handel både med garn og kolonialvarer.

Nordbytjernet ble regulert.

Opprinnelig baserte han seg på kraft fra dampmaskin, men i 1873 flyttet han alle virksomhetene opp i Qværndalen (som det het den gang) der han sikret seg rett til å regulere Nordbytjernet, fikk lagt Gjestadbekken i rør og installerte en turbin/generator som skaffet 30 HK. Samme mann etablerte Kværndalen Uldvarefa-

brik og i tillegg et spinneri. I 1885 kom så den siste industrietableringen i dette området på plass da Finn Ruud bygde ut et allerede eksisterende garveri.

Dampsag og meieri.

På den andre siden av Jessheim, rett ovenfor Jessheim Stasjon, etablerte familien Wiig m.fl. i 1880-årene Ullensaker Dampsag og Høvleri AS, i dagligtale omtalt som «Dampsaga». Allerede i 1872 hadde Kristiania Meieribolag

opprettet såkalte melkestasjoner på Kløfta og Jessheim, der bøndene kunne levere nysilt melk. I 1884 kom det første «ordentlige» meieriet på plass; Algarheim Aktiemeieri. I løpet av de neste ti årene ble det etablert i alt 10 slike «aktiemeierier» rundt omkring i Ullensaker, alle ble i praksis drevet som samvirkeforetak. Ett av dem lå på Jessheim; Ullensaker Aktiemeieri (der Meierigården nå ligger).

Trevarefabrikker og hjulmakere.

I dag kan man bare se murrester etter industrieventyret i Kverndalen. «Dampsaga» ble revet i 2007 og på den romslige tomte har de siste årene «Sagabyen» vokst fram. I tillegg til overnevnte fantes det på slutten av 1800-tallet i og rundt Jessheim en rekke mindre trevarefabrikker, hjulmakerverksteder, smeer, salmaker og etter hvert verksteder som reparerte sykler, automobiler og elektrisk materiell.

Kilde: www.munkholmengarveri.com

Store norske leksikon

Borgenraset i jula-1953

AV SVERRE STØVERUD

Natt til julaften-1953 gikk det et kvikkleirras like vest for Borgen. Familien Madsen som eide garden Fagereng, hadde lille julaften fått noen varsler om at noe kunne skje. Madsen hadde et snekkerverksted på garden, og ved middagstid på lille julaften begynte grunnen under verkstedet å gli ut og seinere på ettermiddagen kom et nytt mindre ras på samme stedet. Dette gjorde at eieren ved hjelp av naboer klarte å få ut maskinene i snekkerverkstedet. Varslene gjorde også at familien fant det tryggest å flytte fra garden og overnatte hos snille naboer. Det viste seg at det var en riktig avgjørelse!

Det store raset gikk antakelig ved to/tre-tida natt til julaften i 1953. Madsen hadde ku, hest, 3 sauer og 20 høner. Kua og hesten og sauene ble gravd fram om morgenen etter den

dramatiske natta til julaften, og kua, hesten og en sau ble funnet i levende i leirvellinga. Men to sauer og hønene gikk tapt. Dyrene hadde fulgt med raset ca 400 m langs bekkefarene mot Kongsvingervegen. Men leirmassene og restene av bygningsmaterialene stoppet ikke før det buttet mot Kongsvingervegen ca 1 km fra der raset begynte.

Kongsvingervegen var en solid demning, men det var store krefter som presset mot den. Antakelig fordi Vegvesenet klarte å finne en åpning og rydde vekk nok leire og bygningsdeler til at bekkevannet kunne renne videre, ble Kongvingevegen ikke ødelagt. Jeg var ved ulykkesstedet en dag i løpet av jula-53, og jeg husker godt hvor overrasket jeg ble da jeg fikk se den enorme gropa der garden Fagereng hadde ligget – den måtte være minst 100 m

i diameter. Jeg hadde hørt om Holumraset, men kunne ikke noe om kvikkleire og trodde at slike ras gikk der det var bratte bakker – omtrent som et snøras! Men slik er det ikke!

Fagereng var et lite bruk og Madsen hadde ved siden av gardsdrifta drevet med sagbruk og snekkerverksted. Raset tok med seg alt: gardsbruket med låve og fjøs, sagbruket og snekkerverkstedet ble borte leirvellinga. Bolighuset ble antent på grunn av en kortslutning og brant opp på tur nedover mot Kongsvingervegen. Det ble fastslått av kyndige folk at dette var et typisk kvikkleireras og Madsen fikk noe erstatning fra Naturskadefondet, og lokal ble det samlet inn både penger og utstyr til familien. De bygde seg nytt hus et annet sted på Borgen.

Kilde: Ullensaker nye bygdebok bind 4.

Skjebnen til avlsbesetningen på Randby

AV KÅRE BOGSTAD

Dette er en del av et kåseri som Kåre Bogstad holdt på et Historielagsmøte som ble holdt på Randby 22.08.2002.

Far var en ivrig husdyrmann, og i hans tid var det en avlsbesetning på Randby som bestod av Østlandsraudkoller. Det ble stadig solgt avlsokser og hvert år var det dyr herfra på utstillinger. Utstillingene som ble kalt statsfylkesutstillinger, ble fram til 1950 holdt i Lillestrøm. Da ble det anlagt ny utstillingsplass på Kløfta. Men den fikk ikke så lang levetid fordi avlsarbeidet ikke lenger skulle bygge på eksteriørbedømming slik det foregikk på utstillingene, men på mjølkeevne og kjøttfylde, og etter hvert flere andre verdifulle egenskaper som ble registrert bl.a. av Fjøskskontrollen

Den siste utstillingen der raudkollene fra Randby deltok, var den store utstillingen på Ekeberg i 1959. Det var Selskapet for Norges Vels markering av sitt 150-årsjubileum. Utstillingen

ble på flere måter en historisk utstilling. Der deltok alle de beste individene fra de gamle, stedegne, norske storferasene for siste gang. Seinere har alle disse rasene gått inn i NRF (Norsk Rødt Fe) eller Geno, som det heter nå. En kan si at hele Storfelandet er samlet til ett rike. Kuflokken fra Randby som deltok på Ekeberg-utstillingen, var der ei heil uke og besto av 3 kuer, 2 kviger og 2 okser. Alle kuene fikk 1. premie, og i kvalitetsoppstillingen av østlands-raukoller kom en av dem på 3. plass.

Med premier og hederlig omtale skulle en tru at alt var såre vel. Men her vil jeg sitere salige Ibsen: «Just i seieren bor forliset»: Kjøttkontrollen ved Fellesslakteriet i Oslo oppdaget først på nyåret i 1962 noe mistenkelig på et kuslakt fra Randby. Om det må jeg bruke uttrykket «som lyn fra klar himmel»: Det var mistanke om storfetuberkulose. Så fulgte det ei tid med usikkerhet og spenning. Hele besetningen ble undersøkt for tuberkulose, og flere kuer reagerte positivt og ble sendt til avlivning og destruksjon med en gang. Det gikk ei tid før det ble tatt en avgjørelse for

resten av besetningen, men veterinærmyndighetene bestemte at det tryggeste var å avlive også resten av dyrene. På de fleste av dem fant en ingen sjuksdomsforandringer, så de kunne nyttes som slakt.

Alle på garden måtte gjennom en grundig helsesjekk som gikk bra, alle var friske. I ettertid kan en bare berømme veterinærmyndighetene som fant den snikende sjuksdommen på et tidlig stadium og seinere tok de rette avgjørelsene. En epoke i fjøset på Randby var over, men dyr lar seg erstatte.

Hvor var så storfetuberkulosen kommet fra? Det ble oppdaget litt seinere. Tidligere hadde det vært en dansk sveiser på Randby i fire år. Han hadde sluttet da sjuksdommen ble oppdaget, men fra Danmark kom det melding om at han gikk med storfetuberkulose i det ene nyret, Dette var dobbelt trist – han var en meget dyktig røkter som tidligere også hadde vært røkter på en gard i Østfold. Også der ble det påvist storfetuberkulose og dyrene ble slaktet eller avlivet.

Kilde:

Returadresse:
Ullensaker Historielag
Postboks 375,
2051 Jessheim

Tinga talar

Øsa er håndlaget av Hans Peder Heen f.1850 i Isfjorden, som forlovelsesgave til sin Wilhelmine Augusta f.1854. Hans Peder var skomaker og gikk fra Isfjorden i Møre og Romsdal til Kristiania, hvor han bosatte seg og etablerte skomakervirksomhet på Vålerenga. De fikk 8 barn, hvorav den yngste, Torleif Øistein Bjarne Heen, var stasjonsmester på Hauer seter fra 1940 og fram til 1960. Stasjonsmesteren var min bestefar og han kunne fortelle av moren brukte øsa bl.a. til søtsuppe. Han fortalte også at moren aldri satt til bords med familien, da hun sørget for at mann og barn fikk mat før hun evt. tok det lille som ble til overs.

Gro Irene Holt